
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.5(438)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.1>

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ПЕРІОДУ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

TRANSFORMATIONS OF POLISH DEMOCRACY IN THE PERIOD
OF THE XX - BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Марчук М.І.,

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри конституційного

і міжнародного права факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0217-478X>

Стаття присвячена дослідженню та науковому осмисленню процесу становлення та еволюції Польщі як сучасної демократичної європейської держави. Вказується на значимість впливу демократичних традицій польського народу на формування чинної моделі державного ладу Республіки Польща.

Встановлено загальні хронологічні рамки кожного із періодів демократизації польського суспільства, починаючи з часів «шляхетської демократії». Визначено основні характеристики стадій демократичного розвитку Польщі аж до періоду сучасності.

З'ясовано основні чинники, що вплинули на перебіг демократичного транзиту у Польській державі. Доводиться, що особливості сучасної польської державності обумовлені історичними традиціями польської демократії, ментальністю польського народу, членством в ЄС та інших міжнародних організаціях. Підкреслюється, що здійснення економічних та інституційних перетворень у польській державі у пострадянський період супроводжувалося одночасним становленням громадянського суспільства. Встановлено, що результатом демократичного транзиту у Республіці Польща є ліберальна демократія західного типу з певним ухилом у бік демократії соціальної.

Наголошується на визначальній ролі євро інтеграційних процесів на становлення Республіки Польща як демократичної, правової та соціальної держави. На підставі аналізу чинного законодавства та здійснюваних реформ у правотворчій сфері визначено основні чинники, що зумовлю-

ють наявні системні загрози верховенству права та демократії в Польщі на сучасному етапі її державотворення.

Констатується, що польська демократія на даний час хоча й демонструє певні негативні тенденції, проте навряд чи зруйнується через теперішні виклики, оскільки в Республіці дотепер все ще зберігається рівновага між державною владою та політичною свободою громадян та їх об'єднань і при цьому загальна атмосфера у польському суспільстві залишається відкритою й вільною.

Ключові слова: демократія, соціалізм, громадянське суспільство, ринкова економіка, вільна преса, вибори, толерантність.

The article is devoted to the study and scientific understanding of the process of formation and evolution of Poland as a modern democratic European state. The importance of the influence of the democratic traditions of the Polish people on the formation of the current model of the state system of the Republic of Poland is pointed out.

The general chronological framework of each of the periods of democratization of Polish society, starting from the times of «noble democracy», has been established. The main characteristics of the stages of democratic development of Poland up to the present period are determined.

The main factors that influenced the course of democratic transit in the Polish state have been clarified. It turns out that the peculiarities of modern Polish statehood are due to the historical traditions of Polish democracy, the mentality of the Polish people, membership in the EU and other in-

ternational organizations. It is emphasized that the implementation of economic and institutional transformations in the Polish state in the post-Soviet period was accompanied by the simultaneous formation of civil society. It is established that the result of democratic transit in the Republic of Poland is a liberal democracy of the western type with a certain bias towards social democracy.

Emphasis is placed on the decisive role of European integration processes in the establishment of the Republic of Poland as a democratic, legal and social state. Based on the analysis of current legislation and ongoing reforms in the law-making sphere, the main factors that determine the existing systemic threats to the rule of law and democracy in Poland at the present stage of its state-building have been identified.

It is stated that Polish democracy at present shows some negative tendencies, but it is unlikely to collapse due to the current challenges, as the Republic still maintains a balance between state power and political freedom of citizens and their associations and the general atmosphere in Polish society remains open and free.

Key words: democracy, socialism, civil society, market economy, free press, elections, tolerance.

Постановка проблеми. Еволюцію демократичних традицій у державах сучасної Європи періоду ХХ – початку ХХІ століття слід розглядати як основу для формування як загальноєвропейських стандартів демократії, так і сучасної системи прав людини. Особливо показовим для України є шлях демократичних перетворень Республіки Польща, як держави, що не лише є нашим сусідом, але й виступає локомотивом демократичних зрушень у напрямку подальшої євроінтеграції Української держави.

Стан дослідження проблеми. Процеси усталення демократії у сучасних державах останнім часом привертають до себе увагу представників не лише юриспруденції, але й політологів, істориків, а подекуди навіть філософів. У вітчизняній науці конституційного права окремі питання демократичного становлення країн Східної Європи у ХХ – початку ХХІ століття, взагалі, та Польщі, зокрема, досліджували такі знані вчені, як М. Баймуратов, М. Кельман, А. Крусян, В. Речицький, В. Ріака, О. Скрипнюк, П. Стецюк, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Проте зміна вектора польської демократії у 2015–2020 рр. та його неоднозначна оцінка провідними демократичними країнами сучасності вказує на нагальну потребу більш детального дослідження вказаної проблематики.

Мета дослідження полягає у встановленні еволюційних характеристик польської демократії протягом ХХ – початку ХХІ століття. Досягнення мети опосередковується через вирішення таких

завдань, як виявлення ознак польської демократії в означений період та з'ясування впливу еволюційних факторів на сучасний стан демократії в Республіці Польща.

Наукова новизна дослідження підтверджується необхідністю з'ясування та наукового осмислення демократичних процесів означеного періоду в найбільш прогресивних європейських державах, до числа яких належить і Республіка Польща, та відсутності у вітчизняній науковій літературі ґрунтовних праць з означеної тематики.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ ст. у Польщі характеризується ухваленням нової Конституції 1921 р. і запровадженням парламентського устрою. Демократичні положення Березневої Конституції були продиктовані наростанням революційної ситуації та мали на меті пригасити її декларуванням демократичних інститутів та свобод, зокрема інституту місцевого самоврядування [3, с. 120].

Конституцією 1921 р. Польща була проголошена парламентською республікою з наданням переваги Сейму й обмеженням прав Сенату. Конституційні норми, що регламентували функціонування Сейму, стали причиною поширення тези про всевладність Сейму і безсилля уряду. Негативні наслідки парламентського абсолютизму поглиблювалися з огляду на те, що він був установлений у час, коли держава була ще не організована і внутрішньо не сконсолідована. Тим не менш, польський парламентаризм тих часів виявив переваги суспільства над державою, принципів свобод над принципом авторитету [4, с. 51].

Після закінчення Другої світової війни по всій Європі формувалися політичні коаліції у вигляді «народних фронтів». Вони постали відповідно до рішень у Ялті, за якими майбутні уряди мали б «широко представляти всі демократичні групи населення». Партії, які брали участь у цих коаліціях, були партнерами й противниками водночас, причому жодна з них у створених умовах не могла (а нерідко й не хотіла) правити самостійно.

У 1947 р. на виборах у перший післявоєнний польський парламент – Законодавчий сейм – переміг Демократичний блок, що складався з політичних партій соціалістичної орієнтації (у 1948 р. вони об'єдналися в Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП)). Новий соціалістичний режим за підтримки СРСР розпочав перетворення за радянським зразком.

У 1949–1953 рр. у країнах «народної демократії», зокрема й у Польщі, запанував класичний сталінізм з усіма його політико-економічними наслідками. Поступове послаблення системи стало можливим лише після смерті «батька народів». Тоді ж відбулися певні зміни у відносинах СРСР із державами-сателітами. Серйозну кризу цієї моделі ознаменували масові суспільні виступи (в НДР та Чехословаччині 1953-го, Угорщині

та Польщі 1956-го). Керівництво ПОРП на чолі з В. Гомулкою було змушене піти на поступки: розпустити колгоспи, провести реабілітацію невинно засуджених, покращити відносини з католицькою церквою.

Після масових антиурядових виступів робітників і студентів у 1970 р. першим секретарем ЦК ПОРП було обрано Е. Герека. Саме за його керівництва було скасовано підвищення цін, розпочався процес оновлення економіки (насамперед за рахунок значних кредитів розвинутих західних країн), унаслідок чого ситуація в країні тимчасово нормалізувалася.

У 1980 р. Польську Народну Республіку охопила нова, найбільш тривала й гостра політична криза. Влітку країною прокотилася хвиля страйків. Влада була змушена піти на переговори з опозицією (лютий – квітень 1989 р.), які завершилися угодою про проведення демократичних реформ, а саме про легалізацію всіх політичних об'єднань країни, проведення вільних виборів, відновлення посади президента і двопалатного парламенту.

Отже, розпад системи соціалістичних країн в Європі, датований 1989 р., став початком глибоких перетворень їх устрою, заснованого на концепції демократичної правової держави. Результатом демократичного транзиту Польщі став політичний режим консолідованої демократії. Реалізація цієї концепції в Польщі підсилювалася такими факторами, як сприйняття ринкової економіки помірною лібералізму, співпраця з державами ЄС та акцептація аксіології прав людини. У процесах політичної трансформації пріоритетне значення було надано демократичним механізмам, верховенству права та соціальній справедливості, тоді як ідеологічна складова відійшла на другий план [5, с. 154].

Проведення жорстких, але ефективних реформ для переходу до ринкової економіки в Польщі практично відразу окреслило прагнення вступу до Європейського Союзу на найвищому державному рівні. Переговори про входження Польщі до ЄС розпочались у 1998 р. і закінчились набуттям членства країни в ЄС у травні 2004 р., що відкрило для Польщі значні перспективи щодо економічного розвитку держави та зміцнення політичної позиції в регіоні. Як зазначає з цього приводу М. Ларін, «первинний досвід членства Польщі в ЄС яскраво доводить, що позитиву від вступу до Співтовариства, принаймні у перший період, значно більше, що, до речі, й доводять численні опитування громадської думки» [6].

Таким чином, Польська республіка у період 1990-х – 2000-х років успішно завершила консолідацію демократії. Про це свідчать, зокрема, зростаючі показники в економіці, членство держави в ЄС, тенденції функціонування громадянського суспільства тощо.

Зі вступом до НАТО у 1999 р. і до ЄС у 2004 р. основні геостратегічні цілі Польщі було досягнуто. З часом Польща заявила про свою власну позицію всередині ЄС, що ґрунтувалася на принципі рівності прав усіх держав-членів ЄС визначати й формувати тенденції розвитку Союзу. Головний пріоритет європейської політики Польщі в 2004–2009 рр. був зосереджений на питаннях щодо: збільшення можливостей, що виникають із членства в ЄС; закріплення за собою статусу впливової країни в ЄС з амбіціями, пропорційними її розмірам та економічному й соціальному потенціалу; підтримки подальшого розширення ЄС і активного залучення до формування східного напрямку Європейської політики сусідства, намагання утвердитися в ролі «будівничого» Східного виміру політики ЄС; концентрації зусиль на використанні з максимальною користю фінансових можливостей ЄС тощо [7, с. 71].

Водночас зростання іміджу та впливу Польщі на зовнішній арені супроводжувалося й тими негативними проявами, що мали місце в ЄС і, безпосередньо, в Польщі. Економічна криза, криза політики мультикультуральності, посилена проблемою біженців, незадоволеність політикою більш «старих» держав-членів ЄС, а також безпекові виклики на фоні популістських заяв окремих політичних сил породили в польському суспільстві та політикумі плеяду євроскептиків і противників ліберально налаштованої Європи. Ситуація стала настільки серйозною, що Президент Європейської Ради Д. Туск навіть допустив можливість ініціювання процедури виходу Польщі з ЄС [8, с. 23] услід за Великою Британією.

Сприяли такій ситуації й ментальні особливості польського народу, що ґрунтуються на глибоко консервативних соціальних практиках. Зокрема, це традиційна польська амбітність і католицька побожність, які зіштовхуються з процесом становлення більш ліберальних європейських цінностей і вірувань. Крім того, деякі поляки взагалі вважають, що Європа не поважає їхні національні традиції демократії.

Накладання особливостей національної ментальності на певну упередженість, а подекуди й дискримінацію польських найманих робітників (виражену насамперед у нерівності зарплат і темпах їх зростання порівняно з корінними жителями) у Німеччині, Ірландії або Великій Британії стали основою для нарікань поляків на бездіяльність і поблажливість власних політичних лідерів щодо діяльності ЄС та практики «подвійних стандартів». Ці та інші обставини сприяють посиленню правих партій – крайніх націоналістів та релігійних фундаменталістів, які закликають зосередитися лише на власній (польській) історії та враховувати, в першу чергу, національні, а не союзні проблеми та виклики.

Такий стан речей поступово змінив риси польської демократії в бік соціальної демократії. До їх числа слід, зокрема, віднести: захист прав людини; принцип рівних прав і можливостей; політичний та ідеологічний плюралізм; соціально орієнтовану ринкову економіку на противагу абсолютизації вільного ринку; обмежене державне регулювання економіки; створення ефективних регулятивних механізмів у підприємстві в інтересах робітників та дрібного підприємства; принцип справедливої торгівлі; рівноправність і захист усіх форм власності; соціальне партнерство між трудящими та роботодавцями; співпрацю з профспілками; скорочення розриву між багатими та бідними; підтримку незаможних верств населення; створення «держави загального добробуту»; систему захисту економічних прав робітників; середній або високий рівень оподаткування, необхідний для фінансування державних витрат; введення нових законів з охорони природи й навколишнього середовища; зняття обмежень щодо імміграції та мирне співіснування культур і цивілізацій; секуляризацію та відкриту прогресивну соціальну політику; захист інтересів трудящих – робітників, селян, фермерів, інтелігенції та середнього класу тощо [9].

Яскравим виразником ідей соціальної демократії в Польщі стала партія «Право і справедливість» (далі – «ПіС»), яка у жовтні 2015 р. здобула рішучу перемогу на парламентських виборах, отримавши абсолютну більшість у Сеймі та свого президента Я. Качинського. Прийшовши до влади, «ПіС» здійснила кілька популярних з точки зору польського суспільства змін, наприклад, скасувала ухвалу про підвищення пенсійного віку, збільшила виплати на дітей сім'ям із двома та більше дітьми, мінімальну зарплатню тощо. Така політика польського уряду в ЄС була названа популістською, оскільки не відповідала реальному стану польської економіки та кризовим явищам у Євросоюзі. Водночас вона відображала головні демографічні тренди Польщі, оскільки її населення зменшувалось і старіло, а старші люди вимагають забезпеченості. Водночас слід зважати й на той факт, що Католицька церква у Польщі здавна тиснула на уряд, аби він заохочував подружжя мати більше дітей.

Слід також звернути увагу на те, що фактичне утвердження в межах Польщі ідей соціальної демократії посилює політичний дисонанс із ліберальними урядами в межах ЄС, які сприймають лібералізм як основу союзної, транснаціональної демократії, оскільки саме ліберальні ідеї та цінності стали «основою сучасної західної моделі демократії і привели до кардинального переосмислення сутності принципу гуманності людини, її місця у світі, сформували антропоцентричне, персоналістське світобачення і світосприйняття, в рамках якого людина, її свобода

розглядалися як абсолютна найвища цінність ...» [10, с. 147].

Проте не популістська соціальна політика привернули до Польщі увагу всієї демократичної спільноти Європи, а криза між урядом і Конституційним Трибуналом, коли «ПіС» після приходу до влади у 2015 р. відмовилася призначити на посади суддів, яких було призначено урядом партії «Громадянська платформа», що програла вибори. Нові лідери поєднали ці дії з додатковим призначенням двох суддів перед закінченням їхніх каденцій. Конституційний Трибунал відмовився допустити їх до складання присяги. Голова Трибуналу, ставши на бік уряду, зробив це без урахування позиції інших членів даної судової інстанції. У такий спосіб Польща отримала дві команди суддів. Тоді «ПіС» вирішила змінити регламент Трибуналу, провівши відповідні закони через парламент, у якому мала більшість. Конституційний Трибунал знову зреагував, визнавши ці закони неконституційними. Відтоді між урядом і Конституційним Трибуналом триває протистояння, внаслідок чого функціонування цієї гілки судової влади, власне, паралізовано.

У відповідь ЄС ухвалив резолюцію, в якій назвав такі дії «систематичною загрозою верховенству права в Польщі». На думку представників Брюсселя, Польща порушує ст. 7 Угоди з ЄС, унаслідок чого країна може зазнати санкцій, а її право голосу може бути призупинено [11].

Значний резонанс як у Польщі, так і поза її межами викликало питання контролю за державними ЗМІ. Першим суперечки викликав так званий «малий закон про медіа», підписаний у січні 2016 р., який по суті представляв собою поправки до закону про радіомовлення та телебачення [12]. Він започаткував реформу суспільних мовників Польщі – каналу «ТVP», суспільного радіо та інформаційної агенції «РАР». Із «суспільних» вони перетворювалися на «національні», а зміна статусу передбачила збільшення контролю над медіа. Влітку 2016 р. уряд Польщі на підставі окремого закону створив Національну раду ЗМІ [13], яка була наділена правом призначати та звільняти співробітників національних медіа та контролювати їхню роботу: вона хоч і не визначає конкретну тематику, але здійснює контроль за «балансом тем», за тим, як медіа культивують національні традиції, патріотизм і національні цінності. Однією з ініціатив Ради стало виокремлення історії Польщі як пріоритетної теми. Такий підхід цілком закономірно викликає підозри, що реальною метою цієї реформи було й залишається бажання зробити ЗМІ речником режиму.

На зміни в суспільних медіа гостро відреагували міжнародні медіа-організації. «Репортери без кордонів», «Спілка європейських журналістів», «Європейська федерація журналістів» та «Європейський союз мовників» у день ухвалення

закону висловили обурення негайністю його прийняття та відсутністю консультацій [14]. На їхню думку, ця норма «знищує наявні гарантії плюралізму та незалежності управління суспільними медіа в Польщі». Водночас протилежну позицію з цього питання зайняло «Товариство польських журналістів», яке вважає, що така гостра критика міжнародних організацій була висловлена без ознайомлення з основними фактами, оскільки ухвалені 30 грудня 2016 р. зміни є лише перехідним етапом на шляху побудови медіа, які створюватимуть простір для суспільної дискусії з ретельністю та плюралізмом.

Як наслідок, відсутність політичної волі до забезпечення незалежності суспільних надбань, а також багаторічні протистояння журналістських середовищ спричинили глибокий дефіцит довіри. І сьогодні будь-які, навіть потрібні кроки викликають застереження і спротив, якщо це – дії опонентів. Водночас такий стан речей, вочевидь, задовольняє політичні сили обох таборів – опозиційні політики збирають політичні дивіденди на критиці утисків свободи слова, а провладним і надалі вдається зберігати свій вплив на суспільне мовлення. Підтверджує цю думку й польський експерт А. Лельонек, який зазначає, що в Польщі немає загрози демократії, а є загроза журналістській об'єктивності [15].

Майже одночасно з «малим законом про медіа» влада розробляла новий закон, яким змінювався порядок стеження за громадянами. Він упорядковував доступ спецслужб до телекомунікаційних даних громадян. Тепер з дозволу суду силовики отримали можливість стежити, прослуховувати, вивчати кореспонденцію, мати доступ до пошти та отримувати дані з будь-яких носіїв та можуть стежити за особами протягом 18 місяців. Закон набув чинності в лютому 2016 р. [16].

У червні того ж року запрацював ще один закон, пов'язаний із спецслужбами, так зване «антитерористичне законодавство» [17]. Наприклад, документ дозволив затримувати осіб на 14 діб (замість 48 годин раніше) за згодою суду. Представити обвинувачення спецслужби можуть навіть на 14-й день. Змінилися правила діяльності правоохоронців у зоні, де визнано терористичну загрозу. Так, їм дозволили цілодобово проводити обшуки та затримувати підозрілих осіб, обшукувати їх помешкання, одяг, особисті речі та територію, де людину затримано. Раніше силовики могли це робити з шостої ранку до десятої вечора. Зараз на це потрібен лише наказ прокурора. Іноземці, які, на думку правоохоронців, загрожують безпеці Польщі чи її громадян, можуть бути негайно депортовані з країни. Введено обов'язкову реєстрацію телефонних карток тощо.

Значний резонанс у польському суспільстві викликала ініціатива «ПіС» стосовно заборони

абортів. У Польщі і так найбільш суворі закони в ЄС з означеної проблематики, але цілковита заборона наразилася на масові протести з боку населення. Вони набували як усталених активних форм, таких як мітинги й демонстрації, так і новаторських – через мережу Інтернет. Із цього приводу одна польська дослідниця стверджує, що у боротьбі з приводу абортів йдеться не про аборти, а про роль церкви в політиці [18]. Поляки, пише вона, напрочуд релігійні, але це не означає, буцімто вони хочуть, аби церква «диктувала політику». Тобто з цього питання утворився вододіл у такій глибоко католицькій державі. Хочемо звернути увагу на той факт, що з огляду на масові протести цей проєкт так і не був до кінця реалізований.

Резонансною була також ініціатива «ПіС», запропонована в листопаді 2016 р. у вигляді проєкту закону, що надавав першочергове право на демонстрації владі та церкві. Дана ініціатива спричинила нову хвилю протестів. Якщо Президент, уряд чи Костьол вирішують провести акції в одному місці та в один час з іншими організаціями, то останні повинні перенести свої демонстрації на інший час чи до іншої локації, навіть якщо влада чи церква повідомляють про свої демонстрації пізніше. Сейм ухвалив зміни на початку грудня 2016 р. [19].

Підіграла ситуацію й ініціатива влади змінити правила роботи журналістів у Сеймі. Зокрема, пропонували обмежити час відео- та фотозйомки, надати право роботи в парламенті лише п'ятьом ЗМІ та заборонити заміну журналістів протягом сесії. На знак протесту проти цього «Громадянська платформа» заблокувала трибуну Сейму, тож члени «ПіС» зібралися в іншому приміщенні. Там депутати від провладної партії ухвалили декілька законів, зокрема і бюджет Польщі на 2017 р., голосуючи підняттям рук. 17 і 18 грудня журналістам узагалі заборонили входити до парламенту. Однак через протести на початку січня «ПіС» відмовилася від змін до регламенту роботи медіа в Сеймі.

Заради справедливості дискурсу слід зауважити, що певна частина консервативних поляків підтримувала ініціативи нової влади і під час усіх цих подій опозиція не була самотня у своїх акціях. Майже завжди альтернативні демонстрації на захист «добрих змін» у Польщі влаштували прибічники «ПіС». У даному контексті слід навести такі акції, як «Марш свободи і солідарності» у грудні 2015 р., чи виступи «проти комуністів, злочинців і перешкод добрим змінам» у грудні 2016 р.

Не сприяє розвиткові демократії у Республіці Польща й сучасна польська інтерпретація історичних подій періоду Другої світової війни. Так, ухвалений польським парламентом закон [20] стосовно ролі Польщі в ті жахливі роки призвів до серйозної та небезпечної в своїй емоційності

кризи у відносинах Польщі з Ізраїлем, Німеччиною, США, Україною тощо.

Це стало причиною того, що у 2019 р. Польща опустилася з 54-ї на 57-у сходинку в щорічному «індексі демократії», що складає аналітичний центр Economist Intelligence Unit, пов'язаний із британським виданням «The Economist» [21].

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що польська демократія періоду ХХ – початку ХХІ століття хоча й демонструвала (і продовжує демонструвати) певні негативні тенденції, проте навряд чи зруйнується навіть через сучасні виклики, оскільки в Республіці дотепер все ще зберігається рівновага між державною владою та політичною свободою громадян та їх об'єднань і при цьому загальна атмосфера у польському суспільстві залишається відкритою й вільною. Більше того, вести мову про наявність якоїсь чистої чи то універсальної демократії взагалі неможливо.

Саме досвід Польщі нам доводить, що пошук оптимальної моделі демократичної держави так чи по-іншому на різних стадіях демократичного транзиту буде пов'язаний із наявністю рис і лібералізму, і соціал-демократизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Польща – нарис історії / за ред. В. Менджецького, Є. Рацисевича; пер. з пол. І. Сварника ; Ін-т нац. пам'яті. Варшава, 2015. 367 с.
2. Марчук М. І. Територіальне самоврядування у Речі Посполитій. *Право і Безпека*. 2014. № 4 (55). с. 21-28.
3. Antoszewski A. Funkcje parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej jako przedmiot badań politologicznych. *Ustrój polityczny państwa. Polska, Europa, świat / S. Sulowski, J. Szymanek (red.)*. Warszawa : Kancelaria Sejmu, 2013. S. 214-215.
4. Турчак О. В. Державний устрій Польщі за Березневою Конституцією 1921 р. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. Вип. 2. с. 42-53.
5. Wroczyński K. Demokratyczne państwo prawne. *Człowiek w kulturze*. 1994. Nr 3. S. 151-160.
6. Ларін М. Польща в ЄС: перший досвід. *Юридичний вісник України*. 2005. № 13. с. 11.
7. Маковський С. О. Еволюція участі Польщі в міжнародній політиці Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 101, ч. I. с. 62-72.
8. Дем'яненко М. Останні тенденції взаємовідносин Польщі, Угорщини і Чехії з ЄС: причини заго-
9. Сіренко В. Лібералізм і демократичний соціалізм – чи є різниця? *Голос України*. 23.05.2006. URL: <http://www.golos.com.ua/article/217689>
10. Палас Н. Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. с. 145-150.
11. Вітович І. Урвався терпець: за що Єврокомісія наклала на Польщу безпрецедентні в історії ЄС санкції. *Україна молода*. 22.12.2017. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/0/2006/118964/> (дата звернення: 22.12.2020).
12. О radiofonii i telewizji : Ustawa z 29.12.1992 r. *Dziennik Ustaw*. 1993. Nr 7. Poz. 34.
13. О Radzie Mediów Narodowych : Ustawa z 22.06.2016 r. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 929.
14. Назарук Т. Що відбувається з суспільними медіа в Польщі і чому це важливо? *Korydor*. 06.01.2016. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/suspilni-media-v-polschi-chomu-tse-vazhlivo.html>
15. Рак Р. У Польщі немає загрози демократії, є загроза журналістській об'єктивності : Інтерв'ю з польським експертом Адамом Лельонеком. *Zaxid.net*. 02.02.2016. URL: https://zaxid.net/u_polshhi_nemaye_zagrozi_demokratii_je_zagroza_zhurnalistyky_obyektivnosti_n1381266
16. О zmianie ustawy o Policji oraz niektórych innych ustaw : Ustawa z 15.01.2016 r. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 147 ze zm.
17. О działaniach antyterrorystycznych : Ustawa z 10.06.2016 r. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 904.
18. Grzymala-Busse A. Why would Poland make its already strict abortion law draconian? *The Washington Post*. 18.04.2016. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/04/18/why-would-poland-make-its-already-strict-abortion-law-draconian>
19. О zmianie ustawy – Prawo o zgromadzeniach : Ustawa z 13.12.2016 r. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 579.
20. О zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary : Ustawa z 26.01.2018 r. *Dziennik Ustaw*. 2018. Poz. 369.
21. Democracy Index 2019. *The Economist* . URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex2019